

SLOVENSKI ZGODOVINSKI ROMAN MED VOJNAMA Nacionalno in univerzalno

Eden najbolj razvitih in količinsko dominantnih žanrov v slovenski književnosti med obema vojnama je zgodovinski roman, ki se je realiziral v raznovrstnih tipoloških modifikacijah. Prvič se uveljavijo zgodovinski roman kronika, zgodovinski roman ep, zgodovinska umetniška biografija, ki uporabljajo kot material narodno preteklost, in zgodovinsko-filozofski oz. intelektualni roman, ki črpa iz svetovne zgodovine. K zgodovinsko-socialni prozi sta se obračala I. Tavčar z romanom *Visoška kronika* (1919) in F. Bevk z romanom *Znamenja na nebu* (1927–1930), temelje zgodovinsko-biografske smeri sta oblikovala I. Vašte in A. Slodnjak z romanoma o Francetu Prešernu (*Roman o Prešernu*, 1937, *Neiztrohnjeno srce*, 1938), V. Bartol pa je z materialom svetovne zgodovine ustvaril prvi slovenski intelektualni roman *Alamut* (1938), ki sintetizira značilnosti zgodovinskega, filozofskega in psihološkega romana.

zgodovinski roman, žanrska tipologija, biografski roman, filozofski roman, kronika, epopeja, umetniška biografija, intelektualni roman

One of the most productive and quantitatively predominant genres in Slovene literature between the two World Wars was the historical novel, realized in various typological modifications. The genre was introduced by the historical chronicle, historical epopee, and historical artistic biography, which use national past as the main material; and the historical-philosophical or intellectual novel, which uses world history. I. Tavčar with the novel *Visoška kronika* (1919) and F. Bevk with the novel *Znamenja na nebu* (1927–1930) created works of the historical social prose. I. Vašte and A. Slodnjak with their novels about France Prešern (*Roman o Prešernu*, 1937, *Neiztrohnjeno srce*, 1938) laid the foundation for the historical biography. V. Bartol, by using material from world history, created the first Slovene intellectual novel *Alamut* (1938), which synthesizes features of historical, philosophical and psychological novels.

historical novel, genre typology, biographical novel, philosophical novel, chronicle, epopee, artistic biography, intellectual novel

V slovenski literaturi dobo med vojnama lahko označimo kot čas iskanja in pluralizma v pripovedni prozi; temu so sledili nesporni dosežki v razvoju posameznih žanrov. Eden najbolj razvitih in količinsko dominantnih žanrov tistega časa je bil zgodovinski roman, ki se je uresničeval v različnih tipoloških modifikacijah. Med letoma 1918 in 1939 je bilo objavljeno več zgodovinskih

romanov (skoraj 20)¹ kot v prejšnjih petdesetih letih. Poleg estetskih zahtev so pomembno vlogo odigrali zunajliterarni dejavniki. Ti so bili: izgube v 1. svetovni vojni, ekonomski propad, emigracija, duhovna kriza družbe in realna grožnja teritorialni in nacionalni celovitosti Slovenije (Slovensko primorje je leta 1920 pripadlo Italiji, večji del Koroške je bil po plebiscitu leta 1920 priključen Avstriji). Če upoštevamo, da je bila v zgodovini samoidentificiranje vselej najpomembnejša naloga slovenske literature, njena najpomembnejša funkcija pa zaščita nacije, lahko uporabimo za slovensko literaturo Lotmanovo formulo o tem, da je bila vsa »moč nacionalnega življenja zbrana v literaturi« (Lotman 1997: 27). Zanimanje za nacionalno preteklost ni bilo samo zakonito, marveč je postalo orodje družbenega boja za nacionalno suverenost.

Odnosi med smermi in žanri so eden izmed najbolj zapletenih problemov v umetnosti 20. stoletja. Diferenciranje literarnega procesa je z ene strani porodilo nove smeri, z druge pa večino zapletenih prehodnih pojavov, ki združujejo raznofazne umetnostne tendence. Pogojno »čistost« ustvarjalnosti ruši posebna intenzivnost evolucijskih procesov in količina dogodkov (»dogodkovnost«) v 20. stoletju. Pri tem se občutek pripadnosti evropski kulturi, nagnjenje k zahodnoevropskim izkušnjam, univerzalizem v slovenski književnosti združujejo z nepretrganim zanimanjem za nacionalno.

Z zgodovinsko tematiko je v značilni meri povezana klasika vsake književnosti, ker je zgodovinski žanr svojevrsten kazalec obstoja literature, ki enako zanima tako pisatelje kot bralce. Samoutrjevanje nacije, ki se izraža v zavedanju svoje samobitnosti, »unikatnosti« jezikovnih, etnokulturnih in zgodovinskih tradicij, spodbuja zanimanje za vse, kar je nacionalno pomembno: za zgodovino, folkloro, pismenost.

Slovenski zgodovinski roman v 20. in 30. letih je heterogena žanrska oblika, ki se je kot vsaka razmeroma nova žanrska tvorba pojavila na podlagi resnega socio-kulturnega preloma, na križišču medsebojno vplivajočih tendenc literarnoestetske evolucije in zunajliterarnih procesov družbenega razvoja in družbene zavesti. Zgodovinski roman med vojnoma je pomembnejša razvojna faza tega žanra v slovenski literaturi. Mnoge njegove žanrske strategije pogojujejo strukturo različnih modifikacij zgodovinskega romana v drugi polovici 20. stoletja. Pri tem romaneskno in zgodovinsko v strukturi zgodovinskega žanra nimata samo splošnoromaneskne semantike, temveč tudi svojo lastno, specifično. Ker govorimo o žanrski specifikaciji zgodovinskega romana nasploh in v okviru tega posebej o slovenskem zgodovinskem romanu, se lahko opremo prav na tip zgodovinskega konflikta, ki je umetniško predstavljen v romanu, in na načine njegovega upovedovanja, ki jih lahko uporabimo kot podlago za definiranje posameznih tipov zgodovinskega romana, ter tako omogočimo razkritje tipoloških zblizanj med idejno-umetniškimi iskanji pripovednikov. Glede na naravo zgodovinskega konflikta, preoblikovanega

¹ Miran HLADNIK, Bibliografija slovenske zgodovinske proze, http://www.ff.uni-lj.si/slovjez/mh/zgr/zr_razpr.htm.

v umetniški konflikt, lahko kot poglobitve oblike zgodovinske pripovedi razločimo *zgodovinsko-biografski*, *zgodovinsko-filozofski* in *zgodovinsko-socialni roman* (žanrske značilnosti psihološkega romana se praviloma podrejajo strukturi preostalih tipov zgodovinske proze in zato najbrž ne tvorijo posebnega tipa). Poleg obsežnega korpusa izrazito zgodovinske proze ni mogoče spregledati večjega števila del, v katerih je zgodovina sižejska in motivna podlaga za razmišljanja, ki so daleč od neposrednega filozofskega, socialnega ali etičnega smisla posameznih epizod iz preteklosti. Dela, za katera je značilna takšna obdelava zgodovinskega gradiva, lahko opredelimo kot *pogojno zgodovinske romane*. Znotraj teh posplošujočih žanrskih pojmov je mogoče glede na temeljno poetsko načelo, principe kompozicije, posebnosti tipizacije in sistema podob opredeliti različne modifikacije zgodovinskega romana.

Slovenska pripovedna proza ima med vojnama vse tri poglobitve tipe zgodovinske proze: 1. zgodovinsko-biografski roman, ki nastaja na stičišču biografske in zgodovinske proze in v katerem je umetniška poustvaritev usode zgodovinske osebnosti povezana z značilnostmi obdobja, ki so zgodovinsko osebnost sooblikovale; 2. zgodovinsko-socialni roman, v katerem je načelo socialne analize glavno orodje za razčlenitev družbenopolitičnih kolizij zgodovinske preteklosti; zgodovinsko-filozofski roman, ki ne osmišlja zgodovine samo kot vira socialnih in etičnih, temveč tudi duhovnih izkušenj, in ki se osredotoča na obče, torej na to, kar združuje ljudi različnih obdobj ne glede na čas.

V svojem poročilu želim večji del pozornosti nameniti predvsem besedilom, ki so neposredno vplivala na žanrski razvoj, nimam pa možnosti analizirati vseh. Tako bodo avtorji, kot so I. Pregelj, F. Govekar, J. Pahor, A. Slodnjak, ostali zunaj moje pozornosti. Ta selekcija je seveda subjektivna. Z zgodovinsko-socialno prozo sta se v obravnavanem času ukvarjala Ivan Tavčar z romanom *Visoška kronika* (1919) in France Bevk s trilogijo *Znamenja na nebu* (1927–1929). Temelje zgodovinsko-biografske smeri sta v tem obdobju oblikovala Ilka Vašte in Anton Slodnjak z romanoma o Francetu Prešernu: *Roman o Prešernu* (1937), in *Neiztrohnjeno srce* (1938). Vladimir Bartol je z gradivom svetovne zgodovine ustvaril prvi slovenski intelektualni roman *Alamut* (1938), ki sintetizira značilnosti zgodovinskega, filozofskega in psihološkega romana.

Zgodovinska proza je tako rekoč nujna: vsako novo obdobje družbenega razvoja rojeva potrebo po novem osvajanju zgodovine in išče možnosti za novo razumevanje njenih zakonitosti; pri tem je pomembno, kako se menja raven zgodovinske samozavesti. Umetniško upovedovanje preteklosti sta med vojnama zaznamovali nujnost ohranjanja tradicij in določitev strategije nacionalnega kulturnega razvoja.

Iskanje zgodovinskih temeljev na eni strani in zgodovinskih analogij s sodobnostjo na drugi je postalo eden glavnih razlogov za usmerjanje k zgodovinskemu žanru. Razvoj zgodovinske proze je spodbujala tudi njena bralska uspešnost. Modus »množičnosti« v literaturi je začel svoje konstituiranje prav v zgodovinskem žanru.

Ivan Tavčar (1851–1923) v romanu *Visoška kronika* spaja zgodovino in človeške značaje, upoveduje zasebno življenjsko usodo kot utelešenje nacionalne zgodovine (socialne in nraavstvene), dokumentarno poustvarja dobo protireformacije v drugi polovici 17. stoletja. Poglavitno vsebino romana tvorita dve zgodbi, ki ju notranje veže skupna ideja. To sta nesrečni življenjski usodi mračnega visoškega gospodarja, skritega luterana Polikarpa Khallana in njegovega sina Izidorja. Polikarp se je od svoje mladosti klatil po svetu in bil dolga leta vojak različnih armad tridesetletne vojne. Z bojišča se je napotil s polnim žepom naropnena denarja in s svojim vojnim tovarišem Joštom Schwarzkoblerjem, ki ga je med potjo iz pohlepa ubil. V domači dolini je kupil visoško posestvo in postal premožen kmet, toda teža zločina je rodila neizprosne muke vesti. Pred smrtjo se je izpovedal sinu in prosil, naj poišče osirotelo Joštovo vnukinjo Agato, jo pripelje na Visoko in se z njo poroči ali pa ji izroči polovico posestva, če se ne bi poročila. Izidor je veselo in krotko Agato pripeljal na Visoko, oba brata sta se vanjo zaljubila, toda Jurij jo je s svojim možatim značajem bolj pritegnil in nesrečni Izidor se je umaknil v vojsko, kjer je preživel enajst let.

Življenjska pot sina, ki jo ta popisuje sam (v osebnosti kmeta-kronista vidi M. Kramberger osrednjo novost romana; 1964: 107), priča, kako se očetovi grehi maščujejo otrokom. Problem vernosti in verskega fanatizma kot ene od sestavin podobe nacije je bil za Tavčarja aktualen in zanimiv v dobi družbenih nasprotij in političnih debat na Slovenskem v začetku 20. stoletja (bil je liberalec). Zanimalo ga je vprašanje, kje so temelji tega verskega mračnjaštva. Duševno podobo Izidorja je izoblikovala tista doba – fevdalna družbena ureditev, socialni položaj, konfesionalna pripadnost, skratka, kot je opazil Boris Paternu, »bogaboječi duh sedemnajstega stoletja« (1957: 143) – in vpliv očetove protislovne osebnosti. Glavno gibalno obravnavane dobe avtor vidi v strahu, predvsem v strahu pred bogom, javnim mnenjem in življenjem samim, ki je nevarno. Poleg verske sestavine nacionalnega značaja pisatelja zanima tudi socialna, in sicer so duševne spremembe v Izidorjevi osebi odvisne od socialnega statusa: bil je naslednik, postal je gospod. Arhaični duh jezika in dikcije ter opise kmečkega življenja in običajev avtor podreja razkritju svojega razumevanja človekovega svetovnega nazora v protireformacijski dobi, ko so se verske dogme iz nraavstvene opore spremenile v diktat. Zgodovinsko ozračje dobe in vzroke za protislovja, ki opredeljujejo romaneskno podlago, tj. iskanje izhoda iz logike samouničenja, socialne determiniranosti in verskega sovraštva, ki so v tistem času skoraj prevladali nad ustvarjalnimi tendencami, sestavljata tudi umetniška semantika vsakdanjosti in »arheološki element«.

Popolnoma drugačen, bolj svoboden in »neznanstven« pristop k zgodovini ima France Bevk. Rojen je bil v Slovenskem primorju in je večji del svoje zgodovinske proze napisal med italijansko okupacijo, pod trdim tujim nacionalnim pritiskom in neposredno asimilacijsko nevarnostjo, ki je ogrožala Slovence. Obračanje k preteklosti svojega naroda je mogoče razlagati kot pisateljev protest in kot edino možnost spregovoriti o tem, kar je bilo prepovedano. Glavna ideja njegovih besedil je

narodna in domoljubna. Bevkova trilogija *Znamenja na nebu* se dogaja v prvi polovici 14. stoletja in pripoveduje o prepirih med goriškimi grofi in oglejskimi škofi. Na podlagi zgodovinskega gradiva (v glavnem se je opiral na Valvasorja) avtor z močjo domišljije ustvarja raznoliko in dramatično napeto podobo življenja tega nemirnega in krutega časa, da bi adekvatno predstavil socialno strukturo, zlasti stanovska razmerja.

Poleg stvarnih zgodovinskih oseb – duhovnikov, plemičev, vitezov – v trilogiji nastopajo tudi izmišljene (sinovi in vnuki matere Agate), ki doživljajo vse težave vojne, zatiranja in nesreče. So tisti, ki udejanjajo avtorjev idejni koncept: srednjeveški Slovenci so bili dostojanstveni, pogumni in svobodoljubni, torej so bili dostojni predniki ljudi v 20. stoletju. Pisatelj namenoma primerja sodobnost in preteklost, zato zgodovinski dogodki dobivajo simbolični pomen, ki je neposredno povezan s položajem primorskih Slovencev med vojnama. Izraziti pretresi in dinamični preobrati v zgodbi ustvarjajo v Bevkovi romaneskni prozi napeto ozračje in svojevrstno ekspresivno barvo.

Ena od začetnic slovenske zgodovinsko-biografske proze Ilka Vašte je v *Romanu o Prešernu* ob upovedovanju podobe velikega pesnika v kar največji meri upoštevala tudi zgodovinski kontekst dobe. Ne poudarja samo pomembnejših dogodkov narodne, marveč tudi evropske preteklosti Prešernovega časa (Napoleonovi pohodi, Ilirske province, ljubljanski kongres Svete alianse 1821 itd.) in s tem osvetljuje pesnikovo osebnost. Njena pripovedna metoda vsebuje obe komponenti »osebno-psihološkega pristopa«, kot ga je oblikoval ruski zgodovinar in prozaist N. Ejdelman (Tartakovski 1992: 138): poklicno ozaveščenost iz vsakdanjega življenja in kulturnega ozračja obravnavanega obdobja ter artistično, čutno sprejemanje preteklosti. Ključ za razumevanje pesnika Prešerna pisateljica išče v njegovem pogledu na svet. Pesnik se je oblikoval hkrati z oblikovanjem mlade slovenske literature. V romanu se pred bralcem razgrne celotna Prešernova življenjska pot, tragična pot nacionalnega pesnika, ki se je moral boriti za preživetje, se boril sam s seboj in z resničnostjo ter si želel razumevanja in sočutja. V romantiki so se pojavile ideje o tem, da usoda in osebnost pesnika tvorita narazdružljivo celoto z njegovo ustvarjalnostjo. Ustvarjalnost so začeli presoјati kot velikanski avtobiografski roman, v katerem naj bi bile pesmi poglavja, biografija pa zgodba. Dva genija romantične Evrope, Napoleon in Byron, sta potrdila ta mit. Prvi je odigral »romantično pesnitev« svojega življenja pred vso Evropo, drugi je naravnal svojo poezijo v nepretrgano vrsto avtobiografskih priznanj. V svoji interpretaciji Prešernove osebnosti pisateljica uporablja formulo: tragična vsakdanjost + romantično doživljanje sveta, ki daje pesniku občutek celovitosti »jaza«. Pomembna sestavina umetnostne strukture romana je literarni kontekst, ki se na oblikovni ravni izraža v naslovih poglavij (vsako poglavje ima v naslovu Prešernove verze, npr. *Prepir iz sveta bo pregnan*, tj. poglavje o marčni revoluciji). Ko upoveduje pogled na preteklost, avtorica *Romana o Prešernu* polemizira z idiličnimi pogledi na pesnikovo usodo, se navdušuje nad Prešernom in z njim sočustvuje.

Za roman Vladimirja Bartola *Alamut* lahko rečemo, da je prava senzacija slovenske pripovedne proze v prvi polovici 20. stoletja. Zanimivo je, da so avtorjevo pozornost pritegnili več kot osemsto let stari dogodki, posledice katerih so aktualne še danes: porajanje svetovnega političnega terorizma. Bartol se je med prvimi v evropskih literaturah usmeril k tako eksotičnemu dogajanju in obenem k zunajčasovnemu univerzalnemu gradivu – v filozofskem in etičnem smislu – svetovne zgodovine, kar je spričo družbenopolitičnih kataklizem še dandanes povsem aktualno. Z opiranjem na antične in moderne evropske filozofske koncepte in teorije (materializem, idealizem, subjektivizem) je s citati, parafrazami, aluzijami ipd. vnesel v besedilo enciklopedični filozofski kontekst. Njegov srednjeveški Iranec operira s pojmi in kategorijami, ki so se pojavili pozneje in ki so jih oblikovali Descartes, Machiavelli, Nietzsche, Freud idr. V 80. letih je slovenska kritika v romanu odkrila poteze, »ki so žanrsko-tipološko podobne *Imenu rože*« (Juvan 2000: 226).

Psihološko jedro romana sestavlja analiza rojstva in razvoja verskega fanatizma, нравstveno-filozofsko pa problem resnice in laži zaradi »visoke« ideje in želje po oblasti. Bartol se opira na Koran kot poglavitni vir svetovnega nazora svojih literarnih oseb, pa tudi na Nietzschejeve ideje z njegovo »filozofijo življenja«, kultom »nadčloveka« in »hrepenenjem po oblasti«. Osrednja oseba *Alamuta* je islamski filozof in obenem vodja verskih fanatikov-kamikaz Hasan Ibn Saba. V romanu izraža znano hipotezo, da so Nietzschejeve ideje starejše od njega samega. V romanu je videti hierarhični sistem stopenj človekovega spoznanja: od neizoblikovane človeške množice, ki potrebuje svoj idol, skozi izbrane, ki ločijo resnico od laži, do »bogočloveka«, ki mu je vse dovoljeno, ker je »živi prerok« Alaha na Zemlji in ustvarjalec svetovnega reda.

Ob raziskovanju mehanizma, ki omogoča zavzemanje oblasti, in njegovih stalnih atributov (manipulacija z zavestjo množic, kult osebnosti, obračun s političnimi nasprotniki itd.) Bartol opozarja na njegov univerzalni »nadčasovni« pomen. *Alamut* je avtentična podoba enega od obdobjev zgodovine ismailitov s konkretnimi datumi in dogodki ter širšim zgodovinsko-kulturnim ozadjem (Firduzi, Nizami, Omar Hajam) in obenem živa aluzija na sodobne za avtorja grozljive diktature med obema vojnama.

Bartolov roman odlikuje ena od novih umetniških potez, ki jih je prineslo 20. stoletje. To je nagnjenje k filozofskim in psihološkim konceptom v umetnosti, to je stik umetnosti s celotnim področjem humanistike. Z Bartolom je slovenska literatura dobila posebni tip pisatelja, za katerega sta filozofsko razmišljanje in umetniška ustvarjalnost celota. Tako se filozofija estetizira, literatura pa prepoji s konceptualnim razmišljanjem; s tega vidika je Bartola mogoče primerjati z V. V. Rozanovom, T. Mannom, H. Hessejem.

Samorazvoj kot značilnost umetniškega besedila (Lotmanova kategorija) se različno uresničuje v modifikacijah slovenskega zgodovinskega romana med vojnama. Ta ustvari sistemsko celoto in s tem transformira topiko romanesknega, ki

določa svojevrstnost konkretnih modifikacij žanra. Lahko trdimo naslednje: v slovenski književnosti med vojnama zgodovinski žanr producira in spodbuja žanrsko refleksijo, ki se pojavi na križišču različnih modelov.

Literatura

- Ася ЭСАЛНЕК, 1985: *Внутрижанровая типология и пути ее изучения*. Москва.
- Helga GLUŠIČ, 1978: *France Bevk v besedi in sliki*. Ljubljana: MK.
- Miran HLADNIK, 1996: Slovenska diskusija o zgodovinski povesti in zgodovinskem romanu. *Slavistična revija* 44/2. 201–221.
- Marko JUVAN, 2000: Alamut – enciklopedični roman. *Vezi besedila*. Ljubljana: Literatura. 224–236.
- Marijan KRAMBERGER, 1964: *Visočka kronika: Literarnozgodovinska interpretacija*. Ljubljana: DZS.
- Юрий М. ЛОТМАН, 1999: *Биография писателя. Пушкин*. Санкт-Петербург: Искусство. 23–184.
- Boris PATERNU, 1957: Ivan Tavčar. *Slovenska proza do moderne*. Koper: Lipa. 109–145.
- Pogledi na Bartola*, 1991. Ur. Igor Bratož. Ljubljana: Literatura.
- Майя РЫЖОВА, 1970: Реализм Ф. Бевка. *Зарубежные славянские литературы. XX век*. Москва: Наука. 261–277.
- A. TARTAKOVSKI, 1992: Zgodovina se nadaljuje. *Voprosi literatury* 2. 128–165.
- Дмитрий ЗАТОНСКИЙ, 1973: *Искусство романа и XX век*. Москва.
- Исторический роман в литературах социалистических стран Европы*, 1989. Москва: Наука.